

УДК 316.443(045)

Вплив політичної культури на функціонування демократії: аналіз ідей Алексіса де Токвіля

І.І. ПРОКОПЧУК

Національний авіаційний університет, м. Київ, Україна, E-mail: prokopchuk-irina71@mail.ru

Авторське резюме

На основі праць французького вченого А. де Токвіля системно проаналізовано конструктивний та деструктивний вплив політичної культури на інституціоналізацію та функціонування демократії у суспільстві.

У Токвілевій спадщині можна виокремити 2 моделі політичної культури: а) американську ліберально-демократичну; б) французьку авторитарну.

Узагальнені мислителем уявлення про цінності, на яких базувалася американська політична культура його часів, наступні:

1. Людина поставлена на один рівень із суспільством.
  2. Поширення «духу закону» на все американське суспільство в цілому.
  3. Розуміння народу, що є головним суб'єктом політики та джерелом влади, як сукупності високо-розвинутих, самостійних, самодостатніх індивідів.
  4. Політика - одна зі сфер діяльності та самореалізації навіть для пересічного індивіда. В системі ціннісних орієнтацій політика займає в американців чи не найперше місце.
  5. Антиетатистська установка громадян при якій до державної влади та її органів ставляться недовіркою, із непокоєнням, звертаючись по допомогу уряду лише в тому випадку, коли зовсім не можна без нього обійтися.
  6. Суспільне життя характеризується плюралізмом. У громадянському суспільстві існує багато «силових точок» впливу на державу з боку партій, асоціацій, преси, опозиції.
  7. Політична поведінка американців характеризується відкритим, конструктивним характером. Поширеним у політиці є не лише колективний тип участі (через партії, асоціації), а й індивідуальний.
  8. Тяжіння американської політичної культури до центру, що проявлялося у непопулярності політичного екстремізму як типу політичної поведінки з боку лідерів, партій, мас.
  9. Легітимне функціонування політичної опозиції. При цьому опозиційні політичні організації в США мирні і користуються у своїй політичній діяльності лише законними засобами.
  10. Формування «грошової» еліти і її свідоме відсторонення від професійної політичної діяльності.
- Узагальнені Токвілем риси, що визначають французьку політичну культуру першої половини 19 ст.:
1. У гаслі «свобода / рівність / братерство» масова свідомість французів віддала перевагу саме прагненню до рівності, від формально-правової до радикальних проектів фактичної рівності, які ущемляють свободу.
  2. За умов старого порядку зароджуються і набирають силу процеси етатизму через концентрацію та централізацію політичної влади в руках держави. Авторитарна влада поставила під свій жорсткий контроль як громадянське суспільство, так і приватне життя осіб.
  3. Непідконтрольність влади, катастрофічне відчуження народу від влади, політики.
  4. Авторитарний режим старого порядку спричинив деформації масової та індивідуальної свідомості, сприяючи політичному екстремізму, політичному нігілізму, соціальній апатії.
- Ключові слова:** свобода, демократія, політична культура, Токвіль.

The impact of political culture on the functioning of democracy: analysis of ideas of Alexis de Tocqueville

І.І. ПРОКОПЧУК

National aviation university, Kiev, Ukraine, E-mail: prokopchuk-irina71@mail.ru

Abstract

Based on the works of the French scientist A. de Tocqueville analyzed systematically constructive and destructive influence on political culture and the institutionalization of democracy in the society.

In Tocqueville's works may be divided into 2 patterns of political culture: a) American liberal-democratic; b) French authoritarian.

Generalized thinker idea of values, based on which the American political culture of his time as follows:

1. Man put on an equal footing with the public.
2. Spread «spirit of the law» for all American society in general.
3. Understanding people, which is the main subject of politics and power source, as a combination of highly developed, independent, self-sufficient individuals.
4. Policy - one of the areas of self-realization and even for the average individual. In the system of value orientations policy covers the Americans first place or not.
5. Antypaternalism in settings in which people, to the government and its agencies include disbe-

© І.І. Прокопчук, 2014

lief, with potential worries, turning to government assistance only when absolutely can not do without it.

6. Social life is characterized by pluralism. In civil society, there are many «power points» impact on the state by the parties, associations, media, opposition.

7. The political behavior of Americans is characterized by an open, constructive. A common policy is not the only type of collective participation (through parties and associations), but also individual.

8. The tendency of American political culture to the center, which was manifested in the unpopularity of political extremism as a type of political behavior on the part of leaders, parties, mass.

9. Legitimate functioning of the political opposition. This opposition political organizations in the United States in peace and enjoy his political activities only through legal means.

10. Formation of «money» elite and its deliberate removal of professions-term politics.

Generalized Tocqueville features that define the French political culture of the first half of the 19th century:

1. Slogan «freedom / equality / fraternity» mass consciousness French gave preference to the pursuit of equality of formal legal radical projects de facto equality, which limits the freedom.

2. In the context of the old order are emerging and gaining strength through statism processes of concentration and centralization of political power in the hands of the state. Authoritarian put under your strict control as civil society and private life of people.

3. The power is controlled, catastrophic alienation of people from government and politics.

4. Authoritarian regime of the old order deformation caused mass consciousness and self consciousness promoting political extremism, political nihilism, social apathy.

Keywords: freedom, democracy, political culture, Tocqueville.

Постановка проблеми. Науково-практичний інтерес до спостережень видатного французького вченого, громадського діяча А. де Токвіля (1805-1859) щодо впливу політичної культури на політичне життя суспільства полягає в тому, що він був живим свідком і вивчав першу хвилю демократизації в США та Європі у першій половині XIX ст. та: 1) описав сутнісні риси феномена політичної культури на прикладі розгляду американської та французької моделі політичної культури свого часу; 2) висвітлив проблему деформації політичної культури французів за умов авторитарного режиму, радикальної революції 1789 р., 1848 р. і як наслідок експеси свободи і демократії у французькому суспільстві у першій половині XIX ст.

Аналіз досліджень і публікацій. Соціокультурні аспекти аналізу функціонування демократії є недостатньо проаналізованими у науковій літературі по А. де Токвілю. Дослідники Токвілевої спадщини, зокрема Р. Арон [2], Е. Баталов [3], Р. Даль [4], Г. Дж. Ласкі [5], Ю. Маккарті [6], Л. Харц [12], по-перше, розглядають в основному американську політичну культуру першої половини XIX ст. і поза увагою залишають описані французьким ученим особливості французької політичної культури цього періоду; по-друге, вибірково цитують Токвілевi узагальнення про деякі особливості американської політичної культури без подальшого системного аналізу. Тому проблема ролі політичної культури, як чинника, що підтримує або гальмує розвиток демократії у суспільстві на основі Токвілевої спадщини, потребує подальшого, ґрунтового, системного вивчення.

Метою дослідження є наступні аспекти соціокультурного аналізу функціонування демократії у працях А. де Токвіля є виокремлення, систематизація та аналіз основних рис амери-

канської та французької політичної культури.

Виклад основного матеріалу. На основі Токвілевої спадщини можна виокремити дві моделі політичної культури: а) американську ліберально-демократичну; б) французьку авторитарну.

Узагальнені мислителем ціннісні уявлення про владу та взаємовідносини індивіда, суспільства і держави, на яких базувалася американська політична культура його часів, наступні:

1. Людина поставлена на один рівень із суспільством. Особа та її свобода визнаються найголовнішими цінностями. Вільний, самостійний індивід є самодостатнім для реалізації своїх потреб та інтересів у будь-якій сфері, в тому числі і у сфері владних відносин. Як зазначав учений, теза, що «кожна людина є кращим і єдиним суддею в тому, що стосується її власних інтересів», стала наріжним дійовим принципом суспільного життя в Америці. Правовий статус особи чітко визначений і закріплений у Конституції США та законах у вигляді прав та обов'язків. Це перешкоджає необґрунтованому втручання у життя індивіда з боку держави, суспільства, більшості. З іншого боку, формуються чіткі уявлення про свободу та свавілля. Слідом за Г. Гроцієм, Дж. Локком, Ш. Монтеск'є, Т. Джефферсоном, Т. Пейном, Дж. С. Міллем та іншими А. де Токвіль розвивав думку, що ступінь інституціалізації прав і обов'язків є мірилом свободи у суспільстві. В США ніхто не вважав, що людина у вільній країні може мати право робити абсолютно все, що захоче. Навпаки у неї, як у громадянина, з'являються ще різноманітніші, ніж у будь-яких інших країнах, обов'язки. Обов'язки - зворотна сторона громадянських прав, їхня необхідна частина.

На думку мислителя, щоденне користування політичними та громадянськими правами є

своєрідною школою громадянства, патріотичного виховання і в майбутньому кількість справжніх громадян буде залежати від розширення чи звуження наданих їм прав. Саме права дозволяють визначити, що є свобода чи свавілля, тобто межі цивілізованої політичної свободи. Таким чином, права - форма зафіксованого у конституціях та інших політико-правових документах компромісу між повноваженнями суспільства і особистості.

Права вбирають у себе не тільки негативний, а й позитивний вид свободи. Токвіль наголошував на необхідності допомогти сучасним людям людям засвоїти ідею політичних прав. Для цього існує лише один засіб: усім дати можливість спокійно користуватися своїми правами. Мислитель спостерігав, що в Америці тому усвідомлюють високе поняття політичних прав, що у суспільстві створені та законодавчо забезпечені реальні можливості розпоряджатися ними; не обмежуються права інших, бо не бажають, щоб порушували і їхні права. Отже повага до особи та визнання її свободи, прав та обов'язків є однією з підвалин політичної культури США, яку зафіксував А. де Токвіль.

2. Наступною рисою американської політичної культури є поширення «духу закону» на все суспільство в цілому. Сам Токвіль вважав, що це сталося можливим завдяки наступним факторам:

а) Величезне значення у політиці судової гілки влади та функціонування суду присяжних, який через залучення людей до розгляду судових справ, допомагає засвоїти ідею поваги до закону та формує правосвідомість і політико-правову культуру громадян.

б) Американці конституційно закріпили найпередовіші на той час принципи державного управління (принципи федералізму, місцевого самоврядування, парламентаризму, суду присяжних, поділу влад і системи стримування і протизваг, відокремлення суспільства від держави, виборність влади на всіх рівнях тощо).

в) Філософ зазначав, що в Америці засоби досягнення та організації свободи невід'ємні від прагнення до порядку та законності. І таким чином, суспільство, продовжуючи залишатися вільним, разом з тим добре керується. Пересічний американець з часом проймається духом порядку, законності, стабільності, що склався у суспільстві і отримує звичку до усталеного порядку. Все це в свою чергу перешкоджає зловживанням ім'ям свободи, ескалації конфліктів під виглядом боротьби за свободу.

г) Визначальна роль преси як форми контролю за владою у суспільному житті, яка «викриває таємні рушії політики» і час від часу «примушує постати перед судом громадськості» деяких посадових осіб [7, с. 153].

3. Характерною рисою американської ліберально-демократичної політичної культури є розуміння народу, що є головним суб'єктом та

джерелом політики, як сукупності високорозвинутих, самостійних, самодостатніх індивідів. Е. Баталов назвав це «індивідуалістичним проявом соборності», що полягає у схильності американців вирішувати суспільні проблеми, особливо місцеві, здійснювати вплив на уряд через політичні партії, неформальні групи, не зливаючись при цьому у колективне ціле, не розчиняючись у всезагальності [3, с. 152]. Таким чином, звертаючи увагу на співвідношення індивід / народ в американському суспільному житті, Токвіль підкреслює гармонійне поєднання приватних та публічних інтересів, індивідуума та соціуму.

4. В Америці політика - одна зі сфер діяльності та самореалізації навіть для пересічного індивіда. В системі ціннісних орієнтацій політика займає у американців чи не найперше місце. Брати участь в управлінні суспільством і говорити про нього - ось найголовніше заняття і найбільше задоволення для американців, вважав А. де Токвіль. Ця теза мислителя не є беззаперечною. Як зазначають відомі американські дослідники, класики теорії політичної культури Г. Алмонд та С. Верба, для американців «політична діяльність являє собою лише частину інтересів громадянина, причому, як правило, не дуже важливу їх частину» [1].

За даними цих вчених, існує розрив між почуттям обов'язку участі у політичному житті та реальною участю. «Хоча норма, що потребує від людини участі у суспільних справах, широко розповсюджена, активна участь в них не є найбільш важливою формою діяльності для більшості людей. Воно не є ані основним їх заняттям у вільний час, ані головним джерелом задоволення, радощів чи хвилювання». На думку Г. Алмонда та С. Верби, американець - «потенційно активний громадянин», що означає, що він не є постійним учасником політичного процесу, рідко активний у політичних групах, але вважає, що у випадку необхідності зможе мобілізувати своє звичне соціальне оточення у політичних цілях [1].

5. Ще однією рисою американської політичної культури є те, що громадяни до державної влади та її органів ставляться недовірливо, із непокоєнням, звертаючись по допомогу уряду лише в тому випадку, коли зовсім не можна без нього обійтися, що є антиетатистською традицією в Америці.

6. Суспільне життя характеризується плюралізмом. У громадянському суспільстві існує багато «силових точок» впливу на державу з боку партій, асоціацій, преси, опозиції.

7. Високий рівень інституціоналізації політичної активності громадян. Політична поведінка американців характеризується відкритим, конструктивним характером. Поширеним у політиці є не лише колективний тип участі (через партії, асоціації), а й індивідуальний. Мислитель детально змальовує конкретні фор-

ми політичної участі (вибори, партійну діяльність, участь в асоціаціях, у справах громади, у політико-владних структурах у регіонах та на центральному рівні тощо).

8. Тяжіння американської політичної культури до центру, що проявлялося у непопулярності політичного екстремізму як типу політичної поведінки з боку лідерів, партій, мас. Токвіль підкреслив, що в США «ніхто не наважувався на думку, що все дозволено задля блага суспільства. Ця блюзнірська ідея народилася у століття свободи, можливо, щоб виправдати усіх майбутніх тиранів» [7, с. 223].

9. Легітимне інституціоналізоване функціонування політичної опозиції – одна з рис американської політичної культури – Е. Баталов цілком справедливо назвав «установкою на сприйняття політичного конфлікту як норми та виведення його на поверхню у легальну площину» [3, с. 232]. При цьому Токвіль підкреслював, що опозиційні політичні організації в США мирні і користуються у своїй політичній діяльності лише законними засобами.

10. Формування «грошової» еліти і її свідоме відсторонення від професійної політичної діяльності. Як відзначав М. Фрідман, А. де Токвіль помітив в американському суспільстві зрушення у шкалі цінностей. Традиційні критерії феодального та аристократичного суспільства, як родослівня та походження, які, до речі, визначали право на участь у суспільному житті і на заняття державних посад поступилися місцем практичній діяльності та накопиченню багатств, як найбільш простим та доступним мірилом цих результатів [10].

Причому А. де Токвіль вважав, що сфера політики та економіки не перетинаються у ціннісних орієнтаціях «визначних» людей. За спостереженнями мислителя, до політичної кар'єри в умовах демократії прагнуть пересічні люди поміркованих поглядів та бажань, саме тому, на його думку, за останні півстоліття американські діячі значно «подрібнішали», люди великих талантів та сильних пристрастей спрямовують свої сили на досягнення капіталу [7, с. 161-162, 166]. Токвіль правий і не правий. З одного боку, не можна не відмітити зрощення політико-економічної еліти у сучасних демократичних державах, в тому числі і в Америці, з іншого – мислитель проникливо помітив перехід від персоніфікованого до інституціоналізованого лідерства за умов демократії, де прихід до влади нового президента нерідко мало що змінює у добре відпрацьованому державному механізмі США. Узагальнені Токвілем риси, що визначають французьку політичну культуру XVIII – I половини XIX століття.

1. У ході Великої французької революції свобода не була основним соціальним ідеалом, пріоритетною суспільною цінністю, з якою повинні бути узгоджені решта політичних цінностей. У гаслі «свобода / рівність / братерство

масова свідомість французів віддала перевагу саме прагненню до рівності, від формально-правової до радикальних проектів фактичної рівності, які ущемляють свободу. Під час революції знищення обмежень свободи та рівності, ейфорію боротьби за свободу та рівність почали хибно сприймати за саму свободу, не враховуючи, що повноцінна свобода потребує політичної стабільності, інституціоналізації, тривалого закріплення на рівні ментально-психологічних особливостей народу.

2. За умов старого порядку зароджуються і набирають силу процеси етатизму через концентрацію та централізацію політичної влади в руках держави. Авторитарна влада поставила під свій жорсткий контроль як громадянське суспільство, так і приватне життя осіб. Ліквідація державою всіх посередницьких суспільно-політичних інститутів між собою та індивідом (місцевого самоврядування, партій, асоціацій, преси, опозиції) істотно змінює характер відносин «людина – держава» у бік беззаперечного визнання пріоритету суспільного над приватним. Таким чином, особа залишається один на один з величезним, неосяжним апаратом примусу. Руйнування інститутів громадянського суспільства супроводжувалося атомізацією суспільства, аномією, ізоляцією людей один від одного.

3. Закритий характер політичного життя та державного управління супроводжувався невідконтрольністю влади, катастрофічним відчуженням народу від влади, політики, соціальною апатією.

4. Авторитарний режим старого порядку спричинив деформації масової та індивідуальної свідомості. З одного боку, викликав появу політичного екстремізму у революції 1789 р, що виявилось у легітимації насилля, у політико-правовому нігілізмі, навіть цинізмі стосовно існуючих політичних реалій – суспільних інститутів, норм, цінностей, зневазі до традицій, усталеного порядку, намаганні форсувати суспільні процеси через масове соціальне нетерпіння, тотально руйнувати старий порядок, не рахуючись з можливими втратами. З іншого боку, формувався етатистський тип свідомості, що полягав у відмові від незалежності, самостійності, ініціативності та відповідальності за власну долю та добробут, бажання мати все-сильну державу з централізованим урядом, наділеним необґрунтовано широкими повноваженнями. Прагнення перекласти на державу вирішення своїх особистих потреб і інтересів гальмувало розвиток активності, самостійності окремого індивіда – рис, на які спирається демократія, перешкоджало встановленню повноцінної свободи у суспільстві. За таких умов свобода для французів була менш жаданішою, ніж гарантована рівність.

А. де Токвіль вважав, що авторитарний політичний режим старого порядку та Велика

французька революція 1789-1793 рр. – вирішальні фактори формування французької політичної культури XVIII – XIX ст., яка виявилася ворожою цінностям свободи та демократії.

Узагальнюючи питання соціокультурного розгляду демократії у творах Токвіля, слід під-

креслити, що мислитель вивчав як конструктивні, так і деструктивні аспекти впливу на політику та функціонування демократії політичної культури. Подібний підхід вченого створює найбільш повне уявлення про культурологічний вимір суспільного життя.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Алмонд Г.А. Гражданская культура и стабильность демократии [Текст] / Г.А. Алмонд, С. Верба // Полис. – 1992. – № 4. – С. 123.
2. Арон Р. Алексис де Токвиль [Текст] / Р.Арон // Этапы развития социологической мысли. Пер. с фр. – М.: Изд. группа «Прогресс», 1993. – С. 233, 237.
3. Баталов Э.Я. Политическая культура современного американского общества [Текст] / Э.Я. Баталов. – М.: Наука, 1990. – с.132.
4. Даль Р. Враждебно ли равенство свободе? Аргументация Токвиля [Текст] / Р. Даль // Введение в экономическую демократию. Пер. с англ. – М.: Наука, 1991. – С. 31, 42.
5. Ласки Г. Дж. Предисловие [Текст] / Г. Дж. Ласки // Токвиль А. де. Демократия в Америке. Пер. с фр. – М.: Прогресс, 1992. – С. 9-21.
6. Маккарти Ю. Вновь посетив Америку... : Спустя 150 лет после путешествия А. де Токвиля [Текст] / Ю. Маккарти: Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1981. – С. 81-104.
7. Токвиль Алексис де. Демократия в Америке [Текст] / Алексис де Токвиль. Пер. с фр. – М.: Прогресс, 1992. – 554 с.
8. Токвиль А. де. Старый порядок и революция [Текст] / А. де Токвиль. Пер. с фр. – М.: Изд-во И. Баландина, 1905. – 188 с.
9. Tocqueville A de. Etudes economiques politiques et litteraires [Text] / A. de Tocqueville // de Tocqueville. Oeuvres completes d'A de Tocqueville le publiees par madame de Tocqueville. – Vol. IX. – Paris, 1866. – P. 13.
10. Фридман М. О свободе [Текст] / М. Фридман. Пер. с англ. – Минск: Полифакт-Референдум, 1990. – с. 76.
11. Фромм Э. Бегство от свободы [Текст] / Э. Фромм. Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1990. – с. 9.
12. Харц Л. Либеральная традиция в Америке [Текст] / Л. Харц. Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1993. – с. 89.

Стаття надійшла до редакції 18.09.2014

REFERENCES:

1. Almond G.A., Verba S. Grajdanskaja kultura i stabilnost demokratii (Civic culture and democratic stability). Polis, 1992, №4, p. 123.
2. Aron R. Aleksis de Tokvil /Etapy rozvitija sociologichnoi mysli. (Alexis de Tocqueville / Stages of development of sociological thought). Moskva, 1993, p. 233, 237 .
3. Batalov E.J. Politicheskaja kultura sovremennogo amerikanskogo obshestva (The political culture of modern American society). Moskva, 1990, p.132.
4. Dal R. Vrajdebno li ravenstvo svobode ? Argumentacia Tokvilia// Vvedenie v ekonomicheskiju demokratiju (Hostile whether equality freedom? Tocqueville's argument // Introduction to Economic Democracy). Moskva, 1991, p. 31, 42 .
5. Laski G. J. Predislovie // Tokvil A. de. Demokratia v Amerike (Foreword // A. de Tocqueville. Democracy in America). Moskva, 1992, p. 9-21 .
6. Makkarti U. Vnov posetiv Ameriku ... : Spustia 150 let posle putechestvija A. de Tokvila (Re visiting America ... : 150 years after traveling by Alexis de Tocqueville). Moskva, 1981, p. 81-104.
7. Tokvil Aleksis de. Demokratia v Amerike (Democracy in America). Moskva, 1992, 554 p.
8. Tokvil A. de. Staryj poriadok i revolucia (The old order and the revolution). Moskva, 1905,188 p.
9. Tocqueville A de. Etudes economiques politiques et litteraires // de Tocqueville . Oeuvres completes d'A de Tocqueville le publiees par madame de Tocqueville . Vol. IX. Paris , 1866.- p. 13.
10. Fridman M. O svobode (On Freedom). Minsk, 1990, p. 76.
11. Fromm E. Begstvo ot cobody (Escape from Freedom). Moskva, 1990, p. 9.
12. Xarc L. Liberalnaja tradicia v Amerike (The liberal tradition in America). Moskva, 1993, p. 89.

Прокопчук Ірина Іванівна – кандидат політичних наук, доцент
Національний авіаційний університет
Адреса: 03058, м. Київ, пр. Космонавта Комарова, 1
E-mail: prokopchuk-irina71@mail.ru

Prokopchuk Irina Ivanivna – PhD in political science, associate professor
National aviation university
Address: 1, Kosmonavta Komarova Avenue, Kiev, 03058
E-mail: prokopchuk-irina71@mail.ru